
De rubriek **PLISA (Platform Literatuur en Samenleving)** belicht initiatieven van onderzoekers die literatuurwetenschappelijk onderzoek ontsluiten voor een publiek buiten de universiteit.

Gentse rebellie in de literatuur. Een vos in schaapskleren?

LIEKE VAN DEINSEN EN RENÉ VAN STIPRIAAN

Lars Bernaerts doceert moderne Nederlandse letterkunde aan de Universiteit Gent en is verbonden aan het Studiecentrum voor Experimentele Literatuur (UGent-VUB). Zijn onderzoek en publicaties gaan over narratieve theorie, experimentele literatuur, hedendaagse romans en het fenomeen van de romancyclus. Hij is redacteur van *Nederlandse Letterkunde* en de *Online Encyclopedia of Literary Neo-Avant-Gardes* (www.oeln.net).

Kornee van der Haven is hoofddocent aan de Universiteit Gent op het terrein van de vroegmoderne Nederlandse letterkunde. Hij publiceert over de Nederlandse en Duitse literatuurgeschiedenis van de 17de en 18de eeuw, met een focus op de verwevenheid van politiek en literatuur, literatuur en geweld en de identiteitsvormende werking van literatuur. De vroegmoderne lyriek en het theater zijn de belangrijkste zwaartepunten in zijn onderzoek. Hij zit in de stuurgroep van GEMS en is co-directeur van de onderzoeksgroep Thalia, een samenwerking tussen literatuur- en theaterwetenschappers aan de UGent en de VUB.

Gentse rebellie in de literatuur. Een vos in schaapskleren?

LARS BERNAERTS EN KORNEE VAN DER HAVEN

Hoe vertaal je niet alleen de literatuur maar ook de *studie* van literatuur voor een breder publiek? Hoe maak je de theorie en het onderzoeksproces leesbaar? Evident is er interesse voor de grote werken uit de literatuurgeschiedenis, voor de inhoud en context ervan, maar theoretische en analytische perspectieven op literatuur vinden minder makkelijk hun weg buiten de academische wereld. In de periode 2019-2024 ging het publiekproject ‘Rebellie in de Gentse letteren’ die uitdaging aan. Het project vertrok van de afdeling Nederlandse Letterkunde van de Universiteit Gent en was erop gericht om recent en nieuw academisch letterkundig onderzoek te entameren en toegankelijk te maken. Tegelijk moest het project een kritisch perspectief bieden op gangbare, historisch gegroeide denkbeelden over de stad Gent. De literatuur en het vertrouwde beeld van de stad Gent als rebels en tegendraads wilde het project aangrijpen als de schaapskleren die de wolf van de hedendaagse literatuurstudie verborg, of beter – in het geval van de rebelse literatuur – een *vos* in schaapskleren.

De bijtkracht van de rebellie

In het historische centrum van Gent staat tussen twee van de drie iconische torens van de stad een monument ter ere van de letterkundige Jan Frans Willems (1793-1846). Het beeld, dat dateert van 1899, is van de hand van Isidoor De Rudder. Op de granieten sokkel zijn in bas-reliëf onder andere taferelen aangebracht die herinneren aan zijn belangrijkste werken. Op een van de sokkelzijden prijkt – hoe kan het ook anders? – de vos die de hoofdrol speelt in het dierenepos *Van den vos Reynaerde*, dat Willems in de jaren dertig van de negentiende eeuw opnieuw berijmde en uitgaf.

Fig. 1: *Van den vos Reynaerde* op het monument ter ere van Jan Frans Willems. Foto: Veerle Uyttersprot.

Zowel de vos als Willems laten zich inschrijven in een dominant beeld van de stad Gent, dat historisch gegroeid is en telkens weer de kop opsteekt: Gent is een opstandige en tegendraadse stad. Ze verzet zich tegen allerlei vormen van hegemonie (zoals de filosoof Gramsci het begrip opvatte): maatschappelijk, religieus, politiek en ook literair. Dat imago heeft historische achtergronden – zoals de Gentse opstand tegen Karel V in 1540 of de sociale strijd in het industriële Gent van de negentiende eeuw – maar het blijft een kwestie van beeldvorming. Er is uiteraard niets inherent aan de *Reynaert* of aan Willems waardoor ze zouden ‘bewijzen’ dat Gent een rebelse stad is. Literaire werken hebben sinds de middeleeuwen dat dominante imago van de rebelse stad mee tot stand gebracht en aangevuld, maar ook ter discussie gesteld en ondermijnd. Een imago van rebellie kan immers paradoxaal genoeg de heersende ideologie dienen, ook al pretendeert ze die uit te dagen. In de stadsmarketing van Gent kreeg de rebellie bijvoorbeeld een plaats, terwijl stadsmarketing zelf in een hegemonie past, namelijk een dominante neoliberale en kapitalistische logica. Literatuur kan dergelijke processen aan het licht brengen, maar kan ook zelf ten dienste staan van de hegemonie.

Dergelijke constateringenvormden het uitgangspunt voor de onderzoekers van de afdeling Nederlandse Letterkunde om de krachten te bundelen. We wilden nagaan hoe literatuur uit en over Gent de nog altijd populaire beeldvorming van de rebelse Arteveldestad door de eeuwen heen mee stuurde en bekritiseerde. We vertrokken dus van onderzoeksvragen die resoneerden bij een breed publiek en die transhistorisch onderzoek vergden. Tegelijk roept de zogenaamde literaire Gentse rebellie theoretische vragen op: wat is een imago en hoe functioneren imago’s (zie de imagologie, Leerssen 2011), wat is stedelijkheid en hoe evolueert ze, wat zijn literaire vormen van rebellie?

In een crossmediaal publieksproject brachten we enerzijds literaire casussen uit de hele literatuurgeschiedenis samen, waarin Gentse rebellie gestalte krijgt: van de ‘maghet van Ghend’, die uit een middeleeuws gedicht van Bouden van der Loore stamt en overal in de stedelijke iconografie verschijnt, of de satirische geschriften van Karel Broeckaert uit de achttiende eeuw tot de antiklerikale romans van Virginie Loveling uit de negentiende eeuw en de kritische hedendaagse poëzie van Dominique De Groen over *fast fashion*. Anderzijds wilden we laten zien hoe literaire werken dat imago voortdurend strategisch inzetten, moduleren en problematiseren. Zo wordt het beeld van de middeleeuwer Jakob van Artevelde – vaak vereenzelvigd met de stad Gent – voornamelijk in de negentiende eeuw tot stand gebracht in een context van Vlaamse en sociale strijd. In de stroom van literaire werken over Artevelde geldt de ‘wijze man’ als een rebelse figuur die het niet alleen voor de stad maar ook voor Vlaanderen opneemt tégen de Franse soeverein. De voormalige rebel Artevelde zal echter zelf een gezagsdrager worden tegen wie gerebelleerd wordt. Naast die letterkundige doelen werden tijdens het project ook kwesties omtrent valorisering, onderzoeksorganisatie en wetenschapscommunicatie onderzoeksvragen op zich. Hoe bereik je een publiek met literatuurwetenschappelijke perspectieven? Centraal stonden de imagologische vraag naar de sturende kracht en de functies van dominante beelden over Gent en de Gentenaars alsook de ideologiekritische vraag hoe literatuur de hegemonie reproduceert of onderuithaalt. Verder vroegen we ons af hoe je literatuur in het museum brengt, een thema waarover Samuel Mareel, gastprofessor aan onze afdeling en destijds curator van het Museum Hof van Busleyden, ons wijzer maakte. De vraag was ook hoe we culturele partners wezenlijk konden betrekken bij een onderzoeksproject.

Het thema van de rebellie stelde ons in staat om niet zozeer de wollige, verzachtende werking van literatuur te belichten, maar wel de scherpste en de bijkracht: niet het schaap maar de vos. Maar een publieksproject moest die vos misschien wel met schaapskieren uitdossen, of niet? Laten de scherpe, weerbarstige kanten van literatuur en literatuurstudie zich in een publiekproject dwingen?

Paradoxaal genoeg is het rebelse imago van de stad als het ware vanzelfsprekend en daarmee onschuldig. Velen menen dat de stad nu eenmaal rebels is en dat haar literatuur die rebellie wel zal bevestigen. Zoals we zojuist zagen lijken representaties van de literatuur in de Gentse stedelijke ruimte vooral aan die verwachting tegemoet te komen. Ook historische studies naar het opstandige Gent, gericht op een algemeen publiek, zoeken vooral naar bevestiging van de rebellie in het stadsverleden (zie bv. Depaepe 2022). Dit is hoe mythevorming rond nationale, maar ook stedelijke identiteiten werkt. De mythe van de rebelse stad roept een imago op dat ‘natuurlijk’ en vanzelfsprekend is: Gent is rebels, dus haar literatuur zal dat ook wel zijn. Roland Barthes noemt

de mythe in *Mythologies* (1957) ‘gedepolitiseerde spraak’: ze ontdekt het verleden van haar complexiteit en heft alle historische tegenstellingen op.

Het gemakkelijkste was geweest om de schaapskieren te koesteren en in het project aan te sluiten bij die rebelse stadsmythe, waarbij we vooral op zoek zouden gaan naar bevestigingen van het rebelse imago in de Gentse literatuur. Wellicht zou dit de publieksaandacht voor het project vooral hebben bevorderd. We maakten als literatuurwetenschappers echter de wat minder comfortabele keuze om op zoek te gaan naar zowel literatuur die het rebelse imago van Gent recupereert, als naar teksten die (tegelijk) uitnodigen tot een subversieve visie op dat imago. We wilden het complexe en vaak meerstemmige karakter van literatuur een plaats geven in het onderzoek, waarbij ook subversieve visies op de stad uit de ‘underground’ van de stedelijke samenleving naar voren konden komen.

Verloop van het project

Een aantal principes was cruciaal voor het verloop en het welslagen van het project: we kozen voor een graduele en coöperatieve aanpak, een crossmediale uitvoering en een brede opvatting van literatuur. Ten eerste bleek de graduele en coöperatieve aanpak een garantie voor een solide basis en duurzame uitrol. Het project startte in 2019 vanuit het toenmalige onderzoek van de leden van de afdeling Nederlandse Letterkunde, dat heel wat periodes uit en aspecten van de literatuurgeschiedenis betrof. Elk van hen stelde de vraag hoe het rebelse imago van Gent in een literaire casus aan het licht kwam. Na de inventarisering van mogelijke casussen volgde – tijdens de coronaperiode en dus grotendeels online – een reeks van wekelijkse onderzoekspresentaties binnen de afdeling (‘rebelliepraatjes’) waarin dergelijke casussen gepresenteerd en bediscussieerd werden. Op die manier kwam bij de groep onderzoekers een gedeelde visie op het project tot stand.

Nadien zetten we de lijnen uit voor de uitdieping van de casussen en de verbreding van het project, waarbij we eveneens wilden inzetten op kennisvergroting door samenwerking. Ruben Vanden Berghe en Sven Van den Bossche zetten een reeks publiekslezingen op in samenwerking met het Gentse Stadsmuseum STAM. Lars Bernaerts en Renée Vulto gingen het gesprek met het STAM aan over een tentoonstelling, een gesprek dat later voortgezet werd door Kornee van der Haven en Maxime Van Steen met partners zoals het Letterenhuis en het AMSAB. Bernaerts en Lieselot De Taeye coördineerden de redactie van een publieksboek (Bernaerts & De Taeye 2023), waar alle onderzoekers en externen bij betrokken werden. Jorn Hubo, Van der Haven en Veerle Uyttersprot stonden in voor de realisatie van een [podcast](https://www.rebellie.ugent.be) (<https://www.rebellie.ugent.be>), deels op basis van het boek, waar bovendien ook geleide stadswandelingen mee verbonden werden.

Bernaerts, Youri Desplenter en Van der Haven wijden ook een lessenreeks aan het onderwerp, waardoor ook studenten bij het onderwerp en de valorisatie betrokken werden; studenten maakten zelf een proeftentoonstelling over het onderwerp. Op die manier waren velen betrokken bij de coördinatie en de uitvoering van het project.

Het bereik van het project profiteerde van die veelzijdige en groepsgerichte aanpak. De verantwoordelijkheid voor de onderdelen van het project kon gespreid worden over verschillende *taskforces* die door de aanloop en geregeld overleg vanuit een gedeelde visie vertrokken. In die taakgroepen vertaalden we de inzichten uit het onderzoek naar verschillende media: tekstueel, visueel, ruimtelijk en auditief. Bovendien gingen we een samenwerking aan met partners uit het culturele veld: archieven, musea en culturele verenigingen. We organiseerden wandelingen met het Masereelfonds, brachten ons verhaal in het Willemsfonds en bij Avansa, presenteerden het project tijdens een facultaire onderzoeksdag. Het boek kreeg aandacht in [kranten, online](#) en tijdens een langer interview op de radio. Met de crossmediale aanpak konden we een groot en divers publiek bereiken: studenten letterkunde, luisteraars van podcasts, leden van culturele verenigingen, breed geïnteresseerde lezers en Gentenaars.

Een grote tentoonstelling rond het thema rebellie in de Gentse letteren kwam er uiteindelijk niet. Bij het maken van de podcasts vertrokken we echter vanuit de idee dat de hele stad in feite een tentoonstellingsruimte is die inzicht kan bieden in de relatie tussen literatuur en het rebelse imago van Gent. We besloten de podcasts daarom te koppelen aan een aantal stadswandelingen (www.rebellie.ugent.be). Elke podcast vormt een vertrekpunt voor zo'n stadswandeling. Daarbij draagt de stedelijke ruimte bij aan een beter begrip van hoe de literatuur met die stedelijke ruimte verbonden is, ook in relatie tot vormen van rebellie. Zo vertrekken de podcast en wandeling over de literatuur van de Beeldenstorm vanaf een locatie voor hagenpreken even buiten de stad, waarna ze de zingende Beeldenstormers volgen die vanaf die locatie met hun opruiende gezangen tot voor het stadshuis en de Sint-Baafskathedraal in de stad wisten door te dringen. De podcast als stadswandeling biedt op die manier inzicht in literatuur als een vorm van muzikaal en lichamelijk protest en als uiting van politieke en religieuze opstandigheid.

Een laatste leidend principe dat het project kenmerkte was de brede opvatting van literatuur. In eerste instantie was die opvatting gemotiveerd door het onderzoeksobject. Wie rebellie in de Gentse literatuur onderzoekt, komt uit bij allerlei vormen van woordkunst die niet in een strikte definitie te vatten zijn, terwijl ze een grote rol spelen in de beeldvorming. Populaire genres zoals de detectiveroman, performatieve genres zoals het poppenspel (het satirische personage Pierke) en de musical (*Snoepjes, musical over pedoseksualiteit* van actiegroep De Rooie

Vlinder) of auditieve participatieve genres zoals het volkse lied (Karel Waeri, Walter De Buck, De Vieze Gasten) kwamen aan bod naast literaire auteurs zoals Louis Paul Boon, Hendrik Conscience, Suzanne Lilar, Virginie Loveling, Pjeroo Roobjee, Marcus van Vaernewijck en Jan Frans Willems. In plaats van een essentialistische visie op literatuur stond een functionalistische opvatting centraal: de bijdragen tot het project gingen over de manier waarop talige verbeelding in verschillende genres en media functioneerde in de stedelijke beeldvorming. Het effect van die keuze was niet alleen een rijker begrip van het onderzoeksobject maar ook, zo bleek uit de reacties van het publiek, een bredere betrokkenheid en interesse.

Lessen voor de toekomst

Welke lessen kunnen we uit het project trekken? Op de inhoudelijke inzichten die de imagologische en ideologiekritische blik op Gentse literatuur opleverde, gaat het boek *Rebellie in de Gentse letteren* uitgebreid in. Hier belichten we graag de inzichten die we op het gebied van valorisatie en wetenschapscommunicatie kunnen onderscheiden. Het project kende een groot en divers bereik dankzij de principes die we hierboven schetsten. Uit de toepassing van die principes kunnen we drie aanbevelingen en drie uitdagingen destilleren. ‘Uitdaging’ is hier niet enkel het vertrouwde eufemisme voor ‘moeilijkheden’, maar staat ook voor de mijnen in het mijnenveld dat zo’n publieksproject onvermijdelijk is.

Ten eerste is een crossmediale of multimediale aanpak aanbevelenswaardig op voorwaarde dat die aanpak gemotiveerd is door het onderzoek zelf en erop afgestemd is. De keuze om zowel tekstueel als visueel en auditief te werken vloeide al een in vroege fase voort uit de vragen die het project op de tafel legde. Omdat we bijvoorbeeld wilden nagaan welke materiële en visuele sporen van rebellie de literaire verbeelding ondersteunen, was het logisch om een stadsk kaartje en illustraties in het boek op te nemen, en om een reeks wandelingen door de stad te ontwikkelen. Een van de metadoelen die we onszelf stelden was de musealisering van de literatuur. Ook die bracht een keuze voor verschillende media met zich mee.

Ten tweede zien we heil in een coöperatieve aanpak die de expertise van alle betrokkenen aanspreekt en die het eigenaarschap van het project bij een grote groep legt. Op die manier neemt het bereik van het project als vanzelf toe, want al die betrokkenen hebben een eigen netwerk. Zo konden we met de lezingenreeks in het stadsmuseum hun vaste publiek bereiken dat geïnteresseerd is in stadsgeschiedenis, en bovendien konden we studenten in contact brengen met het museum en met de musealisering van literatuur(studie). Bijkomende voorwaarden voor geslaagde samenwerking zijn ons inziens de ontwikkeling van een gedeelde visie en de reële, ook inhoudelijke

betrokkenheid van externe partners. Idealiter ‘leveren’ culturele partners dus niet zomaar een locatie of netwerk, maar dragen ze ook ideeën aan. Omgekeerd is het aan onderzoekers om gebruik te maken van de inhoudelijke waarde van partners, zoals in ons geval de rijke collectie en archieven van AMSAB, Liberas, Letterenhuis, STAM en de Universiteitsbibliotheek. Ten slotte functioneert de samenwerking goed als er in stappen gewerkt kan worden en er dus op een langere termijn iets opgebouwd kan worden.

Ten derde hebben we de meerwaarde mogen ervaren van het lokale perspectief. Door te vertrekken van een fenomeen dat verankerd was in de stad Gent, konden we lokale partners, niet alleen de archieven die in Gent gevestigd zijn, maar ook het STAM makkelijk betrekken. Het verdient aanbeveling om zo’n lokale verankering als springplank te gebruiken naar een breder perspectief. Zo maakte het project de internationale inbedding van ‘Gentse’ literaire fenomenen, zoals de happenings van Pjeroo Roobjee, duidelijk en sloeg het de brug naar andere kunsten en andere talen, zoals het Frans van de Gentse schrijfster Suzanne Lilar.

Onderweg botste het project op uitdagingen. We merkten vooral dat musea terughoudend zijn als het gaat om projecten waarin literatuur centraal staat. Het maatschappelijke belang van literatuur is niet meer vanzelfsprekend. De algemene indruk is bovendien dat literatuur moeilijk ‘toonbaar’ gemaakt kan worden. Musea raakten er voorlopig niet van overtuigd dat de zeer diverse verschijningsvormen van literatuur ook de nodige aanknopingspunten bieden voor visuele en auditieve representatie in een expositie. Musea kunnen opnames van teksten laten horen, ondersteund door muziek (bv. protestliederen), maar ze kunnen ook video’s over de theatrale genres (bv. poppentheater) installeren, of publicaties tonen die materieel en visueel interessant zijn, bijvoorbeeld vanwege de relatie met de beeldende kunst (bv. de zines).

Het project vergde ten tweede een grote inzet van tijd, menskracht en middelen, ook financieel. Door hun budgettaire situatie bleek het voor partners niet evident om ook financieel bij te dragen. Dankzij de financiële impulsen voor valorisering aan de Universiteit Gent konden we desondanks de verschillende onderdelen van het project realiseren. Ten derde lag de nivellering op de loer in een crossmediale en coöperatieve benadering. We wilden geen toegevingen doen aan de complexiteit van de materie om het publiek te bereiken en tegelijk wilden we het doelpubliek breed houden. In de samenwerking met externen werd ons soms verduidelijkt dat een slankere inhoud meer effect heeft en in andere gevallen stuurden we zelf aan op méér openheid voor letterkundig onderzoek.

De slotsom is positief. Naast de lieflijke letteren kan ook de bijkracht ervan wel degelijk op interesse rekenen van een breed publiek. Met een actuele aanpak die afgestemd is op het

onderwerp kunnen ook minder voor de hand liggende aspecten van de academische letterkunde, zoals theoretische en historische perspectieven, een groot publiek boeien en betrekken.

Bibliografie

Bernaerts, Lars en Lieselot De Taeye (red.). 2023. *Rebellie in de Gentse letteren. Literaire stroppendragers van de middeleeuwen tot nu*. Lannoo.

Barthes, Roland. 1957. *Mythologies*. Seuil.

Depaepe, Lut. 2022. *Gent: stad van opstand*. Borgerhoff & Lamberigts.

Gramsci, Antonio. 2019. *Alle mensen zijn intellectuelen. Notities uit de gevangenis*. Vantilt.

Leerssen, Joep. 2015. *Spiegelpaleis Europa. Europese cultuur als mythe en beeldvorming*. Vantilt.